

ŽUMBERAK – SKICA O STANJU

Svrha je ovog rada dvojaka. Prvo, u najkraćim čemo crtama prikazati dio žumberačke prošlosti i skicirati osnovna demografska i socijalna obilježja njegove sadašnjosti, i drugo, na temelju uvida u relevantnu svjetsku literaturu iznijet ćemo teorijska polazišta za (nadajmo se što skoriju) pripremu i izradu cjeleovitoga razvojnog projekta tog područja. Provedeno ruralno-sociološko istraživanje¹ samo je prvi, točnije prethodni, korak u pripremi takvog projekta.

Kratak pogled u prošlost

Najstariji tragovi čovjekove nazočnosti na prostoru današnjeg Žumberka sežu oko 3500 godina unatrag. No, u ovim se uvodnim napomenama nećemo time baviti, pa ni osvrnati na brojna stoljeća koja su slijedila. Kratak pogled u prošlost dosegnut će samo do turskih vremena, kada su pušteni korijeni današnjega demografskog i gospodarskog stanja Žumberka.

Kontinuirana demografska i gospodarska degradacija Žumberka počinje potkraj XIX. stoljeća, kao rezultat višestoljetne izdvojenosti regije iz korpusa civilne Hrvatske. Podsetimo se nekih važnijih događaja koji su utjecali na smjer razvitka žumberačkog kraja.

Česti turski upadi u Žumberak, pustošenje i razaranje utvrđenih gradova, zarobljavanje i odvođenje ljudi, strah koji su Turci sijali i zbog kojeg se stanovništvo iseljavalo u sigurnije krajeve bili su uzrok prvog demografskog pražnjenja tog područja. Bilo je to u 15. i 16. stoljeću. Hrvatski feudalci ostaju bez kmetova, smanjuju se prihodi s imanja pa slabi i njihova obrambena snaga, što zabrinjava carske vlasti. Rješenje nalaze u naseljavanju kršćana s turskog teritorija (Klemenčić, 1990., 279), koji su živjeli nomadsko-ratničkim životom. Austrijske vlasti u njima vjerojatno vide ponajprije iskusne vojниke, a tek potom ratare i stočare. Naseljavani su u nekoliko valova, od 1530. do 1617. Važno je istaknuti da Žumberak te doseljenike nije privukao posebnim poljoprivrednim i drugim gospodarskim uvjetima i da je doseljavanje bilo motivirano ponajviše dobivanjem »radnog mjesta«, a i privilegiranog statusa krajišnika. Poljoprivredno zemljишte koje je dobio svaki doseljenik (iako je bilo teškoća zbog otpora domaćeg stanovništva) trebalo je olakšati život krajiškoj obitelji, ali i smanjiti carske izdatke za obranu. No, krajišnici nisu ratovali samo na teritoriju svojih pukovnija; odlazili su na sva europska bojišta, pa su se gospodarstva neredovito obradivala i domaćinstva nisu napredovala. Zbog izoliranosti Žumberka i osobito zbog preusitnjene mreže naselja izostali su i odjeci nekih modernizacijskih procesa, pa je Žumberak zaostajao

1 Vranešić, M., Župančić, M., Magdalenić, I. (ur.), *Žumberak – baština i izazovi budućnosti*. Stari Grad Žumberak, Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996.

u svakom pogledu. Smanjivanjem važnosti obrambene funkcije Žumberčani se usmjeravaju prema poljoprivredi kao isključivom izvoru prihoda. U njihovu su neposrednom susjedstvu živjeli kmetovi na plemičkim dobrima sve dok 1787. carstvo nije otkupilo vlastelinstva, nakon čega je cijeli Žumberak potpao pod Slunjsku pukovniju. Tako je otpala mogućnost da bogatiji zemljoposjednici posluže kao primjer osuvremenjivanja poljoprivrede i gospodarskog povezivanja s općim gospodarskim tokovima preko razvitka nepoljoprivrednih djelatnosti. Sa Žumberka su tako nestali civilni medijatori s globalnim društvom, prije svega sa Zagrebom. Doduše, ostala je Crkva, odnosno župnici. Kako je većina pučanstva i svećenstva pripadala relativno maloj vjerskoj zajednici – Grkokatoličkoj crkvi, tako su njihove medijatorske mogućnosti bile sužene, a učinci ograničeni.

Tablica 1.
Popisno kretanje stanovništva Žumberka 1835.–1991.

	Središnji dio (u nekadašnjoj Općini Jastrebarsko)	Jugozapadni dio (u nekadašnjoj Općini Ozalj)	Sjeveroist. dio (u nekadašnjoj Općini Samobor)	Ukupno Žumberak
1835.	3.966	1.704	1.189	6.859
1857.	4.803	1.990	1.306	8.099
1869.	5.679	2.592	1.650	9.921
1880.	6.236	2.906	1.871	11.013
1890.	6.843	3.066	2.062	11.971
1900.	6.654	2.947	2.054	11.655
1910.	6.391	2.716	2.170	11.277
1921.	6.204	2.483	2.021	10.708
1931.	6.437	2.665	2.083	11.185
1948.	5.690	2.250	1.685	9.625
1953.	5.594	2.093	1.775	9.462
1961.	4.899	1.650	1.582	8.131
1971.	3.886	1.101	1.305	6.292
1981.	2.670	677	904	4.251
1991.*)	2.039	543	618	3.200

Izvor: Klemenčić, 1989., 179-179a.

*) Podatak za 1991. preračunat po listi naselja iz rada M. Klemenčića. Ne odgovara obuhvatu Općine Sošice, utemeljene 1992., ali je razlika vrlo mala.

Gospodarska je mješovitost na Žumberku, dakle, kombinirala ratnu i poljoprivrednu djelatnost te pučanstvu davala određenu životnu sigurnost. Nakon prestanka opasnosti od Turaka, ratna privreda nije nadomještena drugom mogućnošću zarade i već tada počinje dugotrajna faza gospodarskog i demografskog

slabljenja Žumberka.² Kontinuirano se smanjuje broj stanovnika i počinje trajna emigracija jer je popustila vojna stega, a Zagreb industrijski jača i privlači dose-ljenike (Tablica 1).

Dugotrajna borba Hrvatskoga sabora da Vojnu krajinu, dakle i Žumberak, konačno pripoji civilnoj Hrvatskoj urodila je plodom tek 1881., kad je Vojna krajina ukinuta. Žumberak ulazi u sastav Zagrebačke županije, odnosno jedne njezine upravne jedinice, kotara Jastrebarsko. Na najnižoj lokalnoj razini bile su ustrojene dvije upravne općine: Sošice i Kalje (izvor: Klemenčić, 1990.).

Žumberak danas

Žumberak je uglavnom brdsko-planinsko, potpuno seosko područje, bez ijednog gradskog naselja. Vrlo razgranata mreža naselja, zbog snažnog depopulacijskog procesa, više odmaže nego što je oslonac cijelovitom razvitu. Slabost žumberačkog naseljskog tkiva ogleda se prije svega u tome što se na tako velikom području, s tolikim brojem naselja, nije razvilo nijedno lokalno središte s barem minimalnim brojem centralnih funkcija. Izuzmemo li neka naselja u žumberačkom prigorju, primjerice Krašić ili Pribić – koja u posljednje vrijeme također gube stanovništvo, ali su ipak veća naselja (768, odnosno 371 stanovnik prema popisu 1991.) – cijeli brdsko-planinski dio područja ima tek nekoliko sela s više od stotinu stanovnika. Sošice, donedavna općinsko središte, imalo je 1991. samo 122 stanovnika. Takva dekoncentracija stanovništva ne omoguće koncentraciju funkcija i cijeli kraj nezaustavlјivo klizi prema demografskoj, socijalnoj i gospodarskoj jednostavnosti. Stanovništvo, uglavnom autohton, starije je dobi, živi u malim domaćinstvima iz kojih su se djeca trajno iselila (ili se »privremeno« zaposlila u inozemstvu), a male seoske zajednice zbog stalnog smanjivanja broja žitelja gube i one funkcije koje su nekoć imale. Većina se stanovništva bavi poljoprivredom, proizvodeći uglavnom za svoje potrebe.

Zbog takve krajnje socijalne jednostavnosti nije moguće očekivati autonomno stvaranje socijalne dinamike koja bi mogla generirati pomak nabolje. Stoga za Žumberak treba izraditi plan revitalizacije i razvitka iza kojega će finansijski stajati država i Županija i koji će sve lokalne i okolne ljudske, društvene, prirodne i ostale potencijale na pravi način uključiti u postizanje razvojnih ciljeva.

Žumberak, prirodna međa prema Sloveniji, izrazita je prostorna i socijalna periferija unatoč blizini Zagreba i brojnih gradića u dolini. On je u sustavu periferijskih područja Hrvatske po nekim osobitostima (povijesnim, demografskim, zemljopisnim) izdvojen primjer. Žumberak je po mnogočemu neintegrirano područje. Stoga, da ne bi i ubuduće bio barijera nego veza sa susjednom Slovenijom i dalje s Europom, valja ga što više povezati s hrvatskom i slovenskom cestovnom mrežom.

Na temelju iznesene dijagnoze lako je zaključiti što Žumberku treba: povećati broj kvalitetnog stanovništva, u nekoliko pomno odabranih naselja koncentrati prijeko potrebne centralne funkcije (makar za početak bile »neracionalne«),

² Početkom 18. st. iz Žumberka se odselilo 25 obitelji »zbog gladi i velikih radnja u Slunju i na Žumberku« (cit. prema Klemenčić, str. 287).

heterogenizirati gospodarsku strukturu, uz neizostavnu stimulaciju i modernije usmjerenje poljoprivrede, a sve to uz zadovoljenje zahtjeva ekološki usmijerenoga razvijenja. Poljoprivredno-stočarske potencijale Žumberka, njegove dosad neiskorištene prirodne ljepote i sačuvanu ekološku ravnotežu osobito može valorizirati turizam. Nedvojbeno je da će za izradu cjelovitoga razvojnog projekta tog područja biti dragocjena svjetska iskustva i teorijske spoznaje, pa u nastavku iznosimo nekoliko osnovnih informacija o tome.

Problemi malih seoskih društava i širenje nerazvijenih područja

Sva ruralna područja nisu podjednako zaostala, kao što ni svi problemi s kojima se suočavaju nisu jednaki. Razlikuju se načini upotrebe prostora, razmjeri njegove degradacije, demografski tokovi, gospodarska usmijerenost. Dakle, ni smjerovi razvijenja ni mјere koje bi ih podupirale nisu posvuda iste. Prema jednoj analizi (Budućnost ruralnih područja..., 1988.), koju je ponudila EU, tri su standardne skupine problema:

- (1) **Pritisak modernog života.** Taj sindrom zahvaća pretežno ruralna područja lako dostupna iz velikih gradova ili uz glavne prometnice. Obično su gusto naseljena, gospodarski prosperitetna, često s intenzivnom i zagadjujućom poljoprivredom, velikom izgradnjom sekundarnih rezidencija, mnogo turističkih i rekreativskih objekata, s nečistim industrijskim pogonima i razvijenim uslužnim sektorom. U takvim ruralnim krajevima visoka je zastupljenost domaćinstava s mješovitim izvorom prihoda.
- (2) **Ruralno propadanje.** Osnovni je simptom napuštanje zemlje. Neki odlaze u udaljene velike gradove, drugi migriraju unutar regije. U oba slučaja poljoprivreda ostaje relativno važna djelatnost. Posjedi su premali da bi osigurali punu zaposlenost, a izvanpoljoprivrednih je radnih mјesta pre-malo. Stoga je malo domaćinstava s dvojnim izvorom prihoda, što generira siromaštvo. Tko može napušta selo, a preostalo stanovništvo sve je starije i sve se teže reproducira. Takva demografska situacija ubrzava slabljenje životnog standarda i kulture stanovanja, a poljoprivredno se zemljiste zapušta. Ti simptomi propadanja javljaju se pretežno u udaljenijim krajevima.
- (3) **Marginalna, prostorno teže dostupna područja.** Simptomi su naglašeniji i složeniji nego u prethodnom slučaju. Gospodarska je heterogenizacija neizvjesnija jer je ulaganje u osnovnu infrastrukturu vrlo skupo, često i upitno. Najizrazitija su marginalna područja otoci i planinska područja.

Svojim prostornim smještajem Žumberak pripada prvoj skupini (blizina velikog grada), međutim ostala ga obilježja približavaju drugoj, a najnoviji uvid u gospodarsko i demografsko stanje sugerira da se ubrzano približava obilježjima marginalnih područja.

Snažan depopulacijski proces, koji prijeti da Žumberak uskoro posve opusti i da taj lijep i gospodarski zanimljiv prostor u susjedstvu Zagreba postane posve degradiran, nije problem samo populacijske nego gospodarske i razvojne politike, odnosno interdisciplinarnog pristupa cjelovitom razvitku. Prethodno, država mora znati želi li

u tom području sačuvati ljudsku aktivnost te osviješteno i finansijski stati iza razvojnog projekta. U tome je bit državne prostorne politike, kao i u odgovoru na pitanje u kakvom prostornom okruženju želimo živjeti, a kakav prostor ne želimo. Ako je jasan stav o prostornom razvitku zemlje mogu se postavljati ciljevi i kriteriji razvijanja. Još ne postoji strategija uređenja, obnove i razvijanja hrvatskoga ruralnog prostora. Ona bi trebala izraziti jasno opredjeljenje da opustošeno, zapušteno i zaboravljeno selo i golem ruralni prostor Hrvatske (otprilike 90% ukupne površine) valja obnoviti. U Zapadnoj Europi već se tridesetak godina sustavno radi na oživljavanju ruralnih područja, što daje izvanredne rezultate. Bez obnovljenog i oživljenog sela nema ni obnovljene Hrvatske. Pomna priprema revitalizacije – što ponajprije uključuje jasne ciljeve, dobro poznavanje stanja i mogućnosti područja te definirane razvojne koncepte – osnovica je uspješnosti toga zamršenog posla. Demografski, socijalni i gospodarski degradacijski trendovi prisutni su na sve većem dijelu hrvatskih ruralnih zona. Njihovo zaustavljanje nije ni jednostavno ni jeftino. No, procesi obnove i revitalizacije uspješniji su kad se poduzmu u ranijim fazama degradacije.

Udaljenost Žumberka od cesta i većih središta, izvan turističkih putova, s ne-povoljnostima i prednostima brdsko-planinskog krajolika (nepristupačnost) i duge granice sa Slovenijom zadana su ograničenja, ali i jedini temelj autonomnog razvijanja. Provedeno ruralno-sociološko istraživanje³ samo je osnovna elaboracija problema. Neki su poslovi već obavljeni, neka su sredstva uložena, pa svako daljnje ulaganje u razvitak mora valorizirati i oplemeniti dosadašnje napore šire i uže društvene zajednice. Valja, uz ostalo, težiti povezivanju razvijanja Žumberka s razvitkom bliže i dalje okolice kako bi se uspostavila skladna ravnoteža na svim razinama.

Nijedan pojedinačan projekt, koliko god dobro osmišljen i izведен, sam po sebi ne može riješiti problem razvijanja. Na temelju rezultata istraživanja može se izraditi nacrt po kojem će se uskladjavati ponašanja mnogih sudionika u zamršenim razvojnim poslovima, sa zajedničkim i jasno postavljenim ciljevima. Većinu razvojnih dvojbji valjalo bi riješiti upravo na temelju rezultata (ne samo našeg) istraživanja.

Okruženje

Međunarodni gospodarski razvitak (europske integracije, GATT i sl.) nesmiljeno nameće uvjete i načine gospodarskog ponašanja svake pojedine članice. Za nas je u ovom slučaju najvažnije to što se inzistira na smanjenju poljoprivredne populacije i zagovara heterogenizacija seoske gospodarske strukture uvođenjem različitih novih aktivnosti. Za poljoprivredu se preporučuje ekstenzifikacija proizvodnje (čemu velika isparceliranost hrvatskog i žumberačkog posjeda ne pogoduje). O temeljnim uvjetima ekstenzifikacije riječ moraju reći agronomi. No neprijeporno je da je ekstenzivna proizvodnja manje agresivna prema prirodnoj sredini, pa je preporučljiva za područja koja valja zaštititi. Problem je u tome što se u nas, bar na razini agrarne politike, još istražuje i propagira poljoprivreda visokog prinsa, visoke produktivnosti, pa je teško očekivati zaokret prema posve drugčijem pristupu. Često se čuje, čak i od promicatelja biološkog uzgoja, kako i takva poljoprivreda može biti visoko produktivna. Cini nam se da bi za Hrvatsku valjalo

³ Rezultati su objavljeni u spomenutom zborniku (*Žumberak – baština i izazovi budućnosti*).

željeti manje skupu poljoprivrednu proizvodnju. Hrvatska, zasad, ima dovoljno površina da sama sebe prehrani, ali i da dio poljoprivrednih površina namijeni (iznajmi) proizvodnji za druge korisne svrhe.

Za razliku od naše zemlje, kojoj manjkaju mnogi strateški poljoprivredni proizvodi (a ima mnogo zapuštenih površina, što je ponajviše posljedica neprimjerene agrarne politike i nedostatka sluha za osjetljivu poljoprivrednu proizvodnju), u zemljama EU-a postoje poljoprivredni viškovi, pa se nastoje smanjiti površine oranica. Nekoliko je načina na koje to Europa ostvaruje, pri čemu osobitu brigu posvećuje očuvanju krajolika. Neke je dobro spomenuti jer bismo ih u našim uvjetima mogli iskoristiti u regijama koje, zbog intenzivnih depopulacijskih procesa, ne mogu organizirati »normalnu« poljoprivrednu proizvodnju, dakle u krajevima s »društvenim ugarom«. To su: pošumljivanje, ekstenzifikacija, ugar, nepoljoprivredno korištenje, dogovorno upravljanje prostorom.⁴

U složenom procesu restrukturacije poljoprivrede važna je svaka odluka i stoga se državna razvojna politika mora oslanjati na multidisciplinarne timove stručnjaka koji će znati sa svih gledišta ocijeniti dosege pojedinačnih gospodarsko-političkih odluka.

Kakva je naša ruralna periferija i koliko, takva kakva jest, može podnijeti brzu smjenu uvjeta i kriterija? Nepostojanje strategije prostornog razvijatka dovodi nas u položaj da ne možemo izabrati razvojne mogućnosti i ponude koje nam se sve češće nude. Na investicijsku ponudu, bez obzira na to dolazi li iz inozemstva ili iz zemlje, teško je reagirati bez strateških razvojnih dokumenata. Svaka nas ponuda može zateći. Čini nam se da opravданo postavljamo pitanja zašto nemamo projekte cijelovitog razvijatka ruralnih područja Zagrebačke županije, Like, unutarne Dalmacije i Istre, Gorskog kotara? Mnoge dalekosežne odluke donose se bez znanstvene i stručne provjere.

Opasnost po prirodno i kulturno naslijede veća je što je veća naša strateška i stručna nespreminost. Zaštita okolice mora biti ugrađena u svaki razvojni projekt. Ne mislimo da sve valja najstrože zaštititi, ali je prijeko potrebno odrediti do koje se mjere i u koje svrhe okolica smije zagađivati. Umjesto zagađujuće industrije uvijek se može izabrati nezagadjujuća, ili barem ona koja što manje zagađuje.

Seoske lokalne zajednice

Zadatak sociologa u interdisciplinarnim timovima jest proučavati lokalnu zajednicu. Oni u njoj ne vide mnoštvo pojedinaca koji žive na ograničenom prostoru nego istražuju principe njezina funkcioniranja, načine organizacije, odnose među pojedinim članovima zajednice, među obiteljima, a i odnose među pojedinim društvenim skupinama, koje mogu biti spolne, dobne, klasne, vjerske itd. Istražujući mnogostrukе odnose, sociolozi dolaze do spoznaje o društvenoj dinamici kao vrlo važnoj za održavanje zajednice i, naravno, za njezin razvitak. Istraživanjem različitih seoskih zajednica mogu se uočiti neke pravilnosti. Koliko stanovnika predstavlja kritičnu masu ispod koje razvitak nije moguć? Isplati li se ulagati u razvitak s obzirom na odnos društvene i finansijske investicije i očekivanog

4 Načini prenamjene poljoprivrednog zemljišta navedeni su prema Coutenetu, 1988., 104-106.

rezultata? Važni pokazatelji, osim geografskog položaja naselja, jesu vrste i bogatstva lokalnih prirodnih resursa na koje se oslanja napredak, pogotovo »kvaliteta« stanovništva i mogućnost njezina poboljšanja, jer taj resurs postaje sve važniji. Analize (ne)uspješnosti razvojnih projekata pokazuju da bez sudjelovanja lokalnog stanovništva u projektu od samoga početka nema dobrih rezultata.

Proces rekompozicije ruralnog prostora, s povijesnog aspekta gledano, u Hrvatskoj je tek počeo. U mnogim ruralnim regijama još nedostaju temeljne infrastrukturne pretpostavke.

Za razvitak sela i uravnoteženiji raspored stanovništva veoma je važan promet, posebice cestovni. Ceste zadržavaju ljude u njihovim selima, kojih je smještaj davno i većinom dobro izabran, uz koje su emotivno vezani i gdje se dobro osjećaju. Ondje gdje prometnice nisu bile osvremenjene, ubrzali su se populacijsko pražnjenje i gospodarski nazadak. Žumberačka su sela kasno dobila cestu, a put do nekih sela ni danas nije asfaltiran. Bez tog preduvjeta teško je zamisliti ikakav pomak nabolje. Žumberak nema kvalitetnu struju, vodovod je tek djelomično riješen, nema kanalizacije, javni promet je loš itd.

Prvi društveno-strukturni pomak prema suvremenom selu jest pojava seljaka-radnika, odnosno mješovitih domaćinstava.⁵ Neki od njih mogu se zaposliti u lokalnoj seoskoj industriji, a većini preostaje svakodnevno putovanje na posao, većinom u susjedni grad. Ako je prijevoz loše organiziran, vjerojatno će se dnevni »putnici« nastojati preseliti bliže radnome mjestu. Na Žumberku je premalo radnih mesta, a preostalo je i malo kvalificiranog radnospособnog stanovništva. Putovanje na posao na veću udaljenost jedan je od stilova seoskog života. S jedne strane, imamo njivu kao radno mjesto u neposrednoj blizini kuće, a s druge u pravilu veoma udaljen izvanpoljoprivredni posao. U toj kombinaciji (»mješovitosti«) moguće je tražiti poboljšanje približavanjem izvanpoljoprivrednog posla ili dobrom organizacijom putovanja na njega.

Smanjenje broja poljoprivrednika dugo se smatralo nedvojbenim znakom napretka, a stupanj urbanizacije mjerio se stopom smanjenja poljoprivrednog pučanstva. Što je manje poljoprivrednog stanovništva, smatra(lo) se, područje je urbaniziranije. Kao da su seljaci prepreka urbanizaciji i kao da moraju izumrijeti da bi tekovine urbanizacije doprle u ruralni prostor. Teško je zamisliti da će se proizvodnju hrane ikada moći prepustiti robotima i odnos društva prema prirodnoj okolini urediti bez seljaka i njihove privrženosti zemlji. Socijalni aspekt urbanizacije podrazumijeva razudivanje socijalne slike društva, ali ne i nužno dokidanje »neurbanih« društvenih skupina. Napredak bogat u društvenom smislu znači više društvenih skupina, bogatstvo njihovih odnosa i razlike među pojedinim načinima života (P. Rambaud, 1973., 13). Faza rekompozicije ruralnog društva upravo podrazumijeva heterogenizaciju na svakom planu: gospodarskom, društvenom,

5 Udio gospodarstava s punim vremenom (*full-time*) u strukturi europske, temeljno obiteljske, poljoprivrede neprestano se smanjuje. Sve više ih je s nekim članom zaposlenim izvan gospodarstva. Ernest Zurek (1986.) smatra da je mješovita poljoprivreda jedina solucija koja će osigurati život stanovnika i socijalni život u marginalnim regijama industrijskih društava, u nerazvijenim ruralnim zonama Njemačke. Per Hetland piše o pluriaktivnosti kao tradicionalnom načinu adaptacije u ruralnoj Norveškoj, samo s izmijenjenim kombinacijama (1986.), od ribara-seljaka do službenika-seljaka. Mnogi autori smatraju mješovitost nezaobilaznom sastavnicom planiranja ruralnog razvijitka.

kulturnom. Jedino takav smjer razvjeta osigurava ruralnim aglomeracijama sigurnu i stabilnu budućnost.

Domaćinstva

U domaćinstvima se gube starinski odnosi, veze i načini ponašanja i stvaraju se novi. Kraj seljačke autarkije otvorio je seljačku obitelj različitim utjecajima globalnog društva, odnosno grada. Obitelj se brojčano smanjuje pa i to pridonosi razvoju »jednostavnijih« odnosa i veza u obitelji i izvan nje. Žumberačko smanjivanje obitelji nije suvremeniji proces dijeljenja, osamostaljivanja mlađih članova i njihova nastanjivanja u blizini. To je rezultat procesa starenja i visokog mortaliteta. Djeca su već davno otišla a, kako se čini, ponetko će se možda vratiti, ali kao umirovljenik. Jesu li među njihovom djecom revitalizatori Žumberka? Kako ih privući? Što im ponuditi? Kako privući i druge?

Obiteljska poljoprivredna gospodarstva

Jedno istraživanje slovenskog obiteljskog gospodarstva (Barbič, 1990., XI. pogl.) utvrdilo je sljedeće: ondje gdje je mogućnost poljoprivrednog dohotka veća, mladi sve češće ostaju u poljoprivredi (dakle i na selu) ili su sve spremniji napustiti nepoljoprivredno zaposlenje i vratiti se na zemlju. Takav nalaz govori da nije općenito poljoprivreda ona koja tjera, nego je to poljoprivreda niskog dohotka, prezivljavanja, socijalne marginalnosti, teškog rada u zapuštenom i osamljenom selu.

U depresivnim se područjima seljačka gospodarstva i domaćinstva, nekoć radno i proizvodno samodovoljne mikrosocijalne zajednice, zbog procesa dekompozicije sve više bave samo poljoprivredom i iz mnogih razloga zanemaruju većinu svojih dotadašnjih znanja i djelatnosti – bilo komplementarnih ili nekomplementarnih osnovnoj poljoprivrednoj djelatnosti. Dakle, »poljoprivrednica« seljačkog gospodarstva, odnosno domaćinstva, dio je društvenog procesa dekompozicije.

Sela koja je zahvatilo taj proces sve više se zatvaraju i postaju seljačka geta, »poseljačuju se«, jer nestaju i tradicionalne seoske zanatlje, kućni obrti – za razliku od onih prosperitetnih sela, u kojima je na djelu proces diferencijacije ili diverzifikacije seoske socijalne strukture, s manjim udjelom »čistih« seljaka. Slabljnjem poljoprivredne djelatnosti gube se neki seoski društveni običaji i neke važne seoske institucije koje su dinamizirale seoski život i činile ga bogatijim (npr. sajmovi, trgovina, žetveni običaji i sl.).

Prema statističkoj definiciji, poljoprivredno gospodarstvo u Hrvatskoj može imati najmanje 0,10 ha, što je u proizvodnom smislu posve nezanimljiva površina. Takvu bi definiciju valjalo mijenjati. No, identificirajući i takva, posve mala gospodarstva, u cijelosti se registrira poljoprivredno zemljiste u zemlji i količina poljoprivrednog rada. Mjere za unapređenje poljoprivrede moraju biti prilagođene području te tipu i veličini gospodarstva.

Gospodarska raznolikost i dvojna djelatnost

Temeljna razvojna zadaća, prema analizama razvojnih projekata nerazvijenih ruralnih područja u Europi, jest uspostaviti gospodarsku raznolikost na odnosnom području. Koje će to biti djelatnosti (svakako ne takve da jedna drugoj smetaju), na čemu će se temeljiti razvoj, hoće li se razvijati u fazama, hoće li uspjeti privući doseljenike – pitanja su na koje stručnjaci na temelju pozornih i preciznih analiza moraju odgovoriti. Te analize obuhvaćaju i detaljne sociodemografske analize.

Poljoprivreda je osnovna djelatnost žumberačkog kraja, sudeći barem prema udjelu poljoprivrednog pučanstva: godine 1991. u općini Sošice bilo je 42% poljoprivrednog stanovništva, a u općini Krašić 39%. Poljoprivredno stanovništvo obilježava vrlo visoka stopa aktivnosti (u Sošicama 82%, u Krašiću 72%). Ne ulaze se u modernizaciju poljoprivrede. Obradiva se zemlja sve slabije obrađuje, na pašnjacima je premalo stoke, prerađuje se samo za domaće potrebe. Takve prilike ne pogoduju napretku, ne motiviraju mlade da se vrate, naprotiv preostale stanovnike tjeraju na odlazak. Mali posjed ne osigurava dovoljnu uposlenost radnjosposobnih članova domaćinstva, pa poljoprivredni angažman često skriva stvarnu nezaposlenost ili poluzaposlenost u aktivnoj poljoprivrednoj populaciji. Stoga se može računati da bi se dio aktivne poljoprivredne populacije mogao zaposliti i na nekom drugom poslu, ne zanemarujući pritom rad na poljoprivrednom imanju.

Lokalna samouprava – posrednik između lokalnog društva i države

Upravljanje razvojem važna je sastavnica svakog razvojnog projekta i nužno je da se oslanja na osposobljene domaće snage. To znači da se razvojni ciklus može uspješno pokrenuti tek kad se stabilizira i ekipira lokalna uprava i samouprava. Česte nesuglasice oko izbora općinskih čelnika, nesporazumi između nižih i viših razina uprave, stranačke nepopustljivosti i sl. blokiraju rad malobrojnih seoskih »kadrova« i posve neučinkovito troše dragocjenu energiju i vrijeme. U operacionalizaciju projekta uredenja, obnove i razvitka Žumberka i njegovu provedbu prijeko je potrebno uključiti lokalno stanovništvo. Za općinske bi čelnike stoga trebalo organizirati instruktivne sastanke ili ih na drugi način dodatno specifično obrazovati (pripremiti poseban program obrazovanja za razvoj). Preko njih bi se (i na druge načine) informiralo lokalno stanovništvo i organiziralo njihovo djelatno sudjelovanje u razvitu kraja. Bez uključivanja stanovništva u razvojni projekt od samog početka ne može se očekivati da će prihvati bilo koju aktivnost, a u tom je slučaju, po svim poznatim i analiziranim iskustvima, gotovo nemoguće očekivati uspjeh projekta (M. M. Cernea, ur., 1991.).

Svaka bliža i udaljenija gradska okolica gravitira »svom« gradu, pa je nužno što preciznije urediti njihove odnose, ponajprije definirati funkcionalne, formalno-pravne, ponegdje povjesne i zemljopisne granice između grada i okolice. Poželjno je da se razvitak grada i razvitak okolice planiraju zajednički kako bi se izbjegle besmislene prepreke i ostvarila puna prohodnost u svakom smislu, u korist grada, okolice i cijele države.

Valja vidjeti što će dobrog donijeti nova (1995.) administrativna podjela Žumberka. Njome se ponovo razbija povjesno-zemljopisna jedinstvenost tog područja jer sjeveroistočni dio Žumberka uključuje u gradsko područje Samobora. Možda će to nešto značiti za obuhvaćena sela, ali je moguća pretpostavka i da će usporiti ukupni razvitak Žumberka jer će se na taj način razbiti veoma homogeno područje i u dijelovima priključiti vrlo različitim socijalno-gospodarskim i kulturnim cjelinama, s nepodudarnim interesima. Ne zaboravimo da administrativna podjela razbija i autohtonu malu grkokatoličku zajednicu. Uostalom, Žumberak je već bio podijeljen između jastrebarske, ozaljske i samoborske općine. U tom je razdoblju demografski, socijalno i gospodarski nazadovao.⁶

Uvidom u socijalno-demografske podatke prikupljene popisom 1991. otkriva se vrlo visoka podudarnost gotovo svih analiziranih podataka za (tadašnje) općine Krašić i Sošice (analiza je provedena za knjigu: Štambuk/Župančić/Kelebuh, 1995.). Iako spomenuta podudarnost nije dovoljna da bi se Žumberak i njegovo podnožje nužno proglašili jedinstvenim područjem, ipak bi, poštujući razlike, bilo korisno povezati njihove razvojne planove ili barem uspostaviti tjesnu suradnju. Time bi se sigurno dobio konzistentniji razvojni program za cijeli kraj.

Već smo spomenuli da je Žumberak jedinstveno područje u povjesnom, demografskom, gospodarskom, zemljopisnom i kulturnom pogledu, s velikim brojem posve malih naselja (s intenzivnim padom broja stanovnika) razbacanih na relativno velikom području. Upravo ga stoga nije lako prikladno administrativno podijeliti i njime uspješno upravljati. Ipak, neprekidne promjene u podjeli Žumberka ne mogu se opravdati traženjem najučinkovitije »formule« jer je stalnost, pa makar ne bila savršena, bolja od stalnih mijena. Administrativna podjela iz 1992. nije ni uspjela profunkcionirati, a granice su već izmijenjene. Malo se poštuje izrazita prirodna i socijalna homogenost žumberačkog kraja i iz toga proizlazeća nasušna potreba da se Žumberkom upravlja jedinstveno, što se pokušalo provesti 1992. kada su osnovane dvije relativno »čiste« žumberačke općine. Iscrpljivanje u formalnim preinakama zanemaruje osnovni cilj svake administrativne podjele: činiti sve kako bi se ljudima nastanjениm na određenom području olakšao i stalno unapređivao svakidašnji život te stvarali institucionalni uvjeti prijeko potrebni za upravljanje razvitetom. Česte promjene administrativne podjele Žumberka pokazuju da ta nerazvijena ruralna zona nema utjecaja na odluke koje se o njoj donose, a šira društvena okolina ponaša se kao da nije zainteresirana za boljšitak toga kraja.

Razvitak uz zaštitu ruralnog područja

Ekološka sastavnica ruraliteta dobiva sve istaknutije mjesto. Strah od sve veće polucije doveo je do osvjećivanja i redefiniranja odnosa društva prema prirodnjoj sredini, prostoru. Kvaliteta prostora postaje važan pokazatelj opće kvalitete života. Razvija se nova osjećajnost i prema kvaliteti međuljudskih odnosa. Ti novi procesi dovode do promjena, prevrednovanja ruralnih područja. Mala i srednje velika

6 U razdoblju 1971.-1991. samo je jedno naselje u gorskom području Žumberka zabilježilo porast stanovnika (indeks 124).

naselja postaju bolja od velikih gradova. Selo dobiva svoju priliku – barem ono koje je uspjelo preživjeti u ne osobito naklonjenim uvjetima posljednjih hrvatskih desetljeća.

Prostor je jedna od determinirajućih sastavnica društvenoga, gospodarskog i kulturnog identiteta sela. Svaka neadekvatna, nasilna i nepromišljena (egzogena i endogena) intervencija u taj uravnoteženi sustav može izazvati dugotrajne neželjene posljedice. Jedan je od zadataka ruralno-sociološke studije upozoriti na osjetljivost seoskog prostora, što valja imati na umu pri svakoj razvojnoj aktivnosti, i u vezi s tim naglasiti važnost upravljanja razvojem. Cilj je zaštititi društvenu, kulturnu, prirodnu i gospodarsku baštinu te ukupni prostor od zagađivanja i prekomjernog iskorištavanja. Razvitak prostora oslanja se na sve njegove (endogene) ljudske i prirodne mogućnosti. O zaštiti svekolike baštine moraju se skrbiti lokalni stanovnici uz pomoć stručnjaka i fondova sa strane. U popularizaciju stavova o važnosti očuvanja baštine, radi podizanja i jačanja samosvijesti preostalih i odseljenih stanovnika, trebali bi se angažirati župnici, lokalni uglednici i entuzijasti te stručnjaci različitih usmjerenja. To je i razvojno pitanje. Moglo bi se reći da svaki razvojni proces počinje stvaranjem općeg pozitivnog ozračja koje pučanstvo pokreće ponajprije na manje, lokalne akcije, potom na sve zahtjevниje. S tim ciljem sačuvano valja i ubuduće čuvati, zaustaviti daljnje devastacije, održavati i obnavljati običaje ili spomen na njih, rekonstruirati zaboravljenoukuće, gospodarske zgrade ili običaje, razviti društveni život organiziranjem što većeg broja malih manifestacija koje će okupljati stanovnike i poticati ih na veće pothvate, u kulturnoj baštini Žumberka naći uporišta za neke kulturne aktivnosti s gospodarskim učinkom.

Literatura i izvori

- Barbić, A. (1990.), *Kmetov vsakdan*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, XI. pogl.
- *Budućnost ruralnih područja*. Bilten Europske zajednice, edicija 411988. 169+4 str. (rukopis).
- Cernea, M. M. (ur.) (1991.), *Putting People First. Sociological Variables in Rural Development*. Oxford: Oxford University Press, 575 str.
- Cetinski, V. i Kušen, E. (1995.), Mjesto i uloga ruralnog turizma u strategiji razvoja hrvatskog turizma, u: *Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske*. Zbornik radova. Zagreb: Hrvatski farmer, str. 1-9.
- Coutenet, J. (1988.), Quel avenir pour l'espace rural français? *Études rurales*, br. 110-111-112, str. 103-106.
- Cvjetićanin, V., Defilippis, J., Dilić, E., Hodžić, A., Puljiz, V. i Štambuk, M. (1980.), *Mješovita domaćinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Biblioteka Sociologije sela, 216 str.
- Defilippis, J. (1993.), *Obiteljska gospodarstva Hrvatske*. Zagreb: AGM.
- Deverre, C. (1995.), Social implications of agro-environmental policy in France and Europe. *Sociologia ruralis*, god. XXXV, br. 2, str. 227-247.

- Hetland, P. (1986.), Pluriactivity as a Strategy for Employment in Rural Norway. *Sociologia ruralis*, god. XXVI, br. 3-4, str. 385-395.
- Klemenčić, M. (1989.), *Historijsko-geografska osnova regionalnog poimanja i demogeografskih promjena Žumberka*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Magistarски рад, 181 str.
- Klemenčić, M. (1990.), Povijesno-geografska osnovica regionalnog poimanja Žumberka. *Sociologija sela*, god. 28, br. 109-110, str. 277-293.
- Malassis, L. (1975.), *Ruralité, éducation, développement*. Paris: Masson et cie, Éditeurs et Les Presses de l'UNESCO, 127 str.
- Malić, A. i Jugović, M. (1994.), Tok deagrarizacije i deruralizacije u Zagrebačkoj županiji. *Sociologija sela*, god. 32, br. 1/2, str. 43-52.
- Mogućnosti, potrebe i koncepcija razvoja turizma Žumberka. Pretprojekt / Eduard Kušen, voditelj. Zagreb: Institut za turizam.
- Radić, I. i sur. (1996.), *Zaštita okoliša i rat: obnova života u selu*. Zagreb: Zelena akcija, 84 str.
- Rambaud, P. (1973.), *Société rurale et urbanisation*. Paris: Éditions du Seuil (drugo dopunjeno izdanje), 349 str.
- *Stanovništvo prema starosti i spolu. Dokumentacija 882*. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1994.
- *Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993*. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1994.
- Štambuk, M. (1993.), Neki pokazatelji neujednačenog prostornog rasporeda poljoprivrednog pučanstva u Hrvatskoj. *Sociologija sela*, god. 31, br. 1/2, str. 17-34.
- Štambuk, M. (1990.), Demografski aspekti deagrarizacije, u: *Demografski faktori razvoja Hrvatske*. M. Oliveira-Roca, red. Zagreb: IDIS, Institut za ekonomска istraživanja EF u Zagrebu, str. 215-226.
- Štambuk, M. (1991.), Socijalna dinamika u seoskoj zajednici, u: *Društvene promjene u prostoru*. Grupa autora. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, str. 105-127.
- Štambuk, M., Župančić, M. i Kelebuh, I. (1995.), *Županija zagrebačka: stanovništvo i socijalnogospodarske prepostavke razvijatka*. Zagreb: Županija zagrebačka.
- Štambuk, M., Kušen, E. i Žimbrek, T. (1995.), Socio-demografski aspekt, u: *Uređenje, obnova i razvoj ruralnog prostora*. Zagreb: Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja. Zavod za prostorno planiranje (Umnoženo).
- Štambuk, M. (1988.), Društveni razvoj i selo. *Sociologija sela*, god. 26, br. 99/100, str. 25-33.
- Štambuk, M. (1991.), Društvene mijene ruralnog prostora Hrvatske. *Sociologija sela*, god. 29, br. 111-114, str 1-10.
- Štambuk, M. (1991.), Agricultural Depopulation in Croatia. *Sociologia ruralis*, god. 31, br. 4, str. 281-298.
- Štambuk, M. (1993.), »Stara« i »nova« ruralnost. *Sociologija sela*, br. 3-4, str.173-182.

- Štambuk, M. (1994.), Ruralna društva u sjeni metropole: Zagrebačka županija. *Sociologija sela*, br. 1-2, str. 13-25.
- Štambuk, M. (1995.), Žumberak: primjer propadanja ruralnog područja u okolini glavnog grada. *Sociologija sela*, br. 1-4, str. 29-37.
- Truffinet, J. (1988.), Installation et modernisation des exploitations. *Études rurales*, br. 110-111-112, str. 253-264.
- Zurek, E. (1986.), Part-time Farming in the Federal Republic of Germany. *Sociologia ruralis*, god. XXVI, br. 3-4, str. 377-384.